DOI: 10.33310/2078-2128-2021-21-2-21-25
УДК: 159.9

І. С. ЛИТВИНЕНКО,
кандидат психологічних наук, доцент
Scopus ID: 55906442400
ORCID : 0000-0001-5838-069X
Email: lis28062561@gmail.com

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, Миколаїв, Україна

А. І. ПШЕНИЦИНА,
студентка факультету педагогіки та психології
Email: pshenicyna93@gmail.com

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, Миколаїв, Україна

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена проблемі розвитку емпатійних здібностей офіцерів ЗСУ. Висвітлені поняття особистість, лідерство і емпатійність, як комунікативно-організаційний компонент лідерських якостей. Офіцер сучасних ЗСУ має бути цілісною особистістю, здатною до постійного саморозвитку та самовдосконалення, з певним набором моральних якостей; його особистість має бути лідерською спрямована, що включає в себе навички вести за собою підлеглих, брати на себе відповідальність за них і мати достатній рівень емпатійних здібностей, що проявляються у співпереживанні, зацікавленості в покращенні морально-психологічного стану підпорядкованого особового складу і кожного підлеглого окремо. Проаналізовано рівень здатності до емпатії серед офіцерів підрозділу окремої військової частини і дано рекомендації щодо його підвищення.

Ключові слова: особистість, особистісна спрямованість, лідер, офіцер, емпатійність.

Вступ. Військова діяльність офіцера ЗСУ різноманітна і багатофункціональна, вона характеризується умовами, що максимально наближені до бойової обстановки, проте, досконале оволодіння професійними навичками та добрі фізичні можливості, без певного набору особистісних якостей, не можуть гарантувати її високі результати, тому що у центрі будь-якої професійної діяльності стоїть особистість. Окрім глибокого оволодіння професійними знаннями, офіцер ЗСУ має бути дисциплінованим, емоційно-стійким, ініціативним та самостійним: «Ентузіазм, хоробрість та активність у досягненні кінцевої мети, або виконанні повсякденних завдань – головні вимоги до офіцера. Він виконує завдання сумлінно точно та вчасно, попри всі перешкоди, труднощі негаразди, що виникають. Мужність бойового офіцера – це його сміливі рішення, спроможність взяти на себе відповідальність.» [7]. Тому в останні роки підсилюється інтерес психологів до вивчення особистості офіцера як «керівника», «наставника», «лідера», бо саме вона є значущим фактором в підвищенні морально-психологічного стану особового складу та створенні комфортного психологічного клімату в підпорядкованих підрозділах і значно впливає на боєздатність військових частин.

Початок військового конфлікту на сході України став каталізатором усіх уразливих місць ЗСУ, в тому числі і з точки зору психоло-

гічної підготовки до керування особовим складом, тема особистості і особистісної спрямованості офіцерів є важливою і актуальною. За С.Д. Максименком, «Особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здібну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності та саморегуляції, і має свій унікальний і неповторний внутрішній світ» [5, с. 31]. Психолог К. Платонов в структурі особистості першою підструктурою виокремив особистісну спрямованість, що визначається суспільним буттям людини (моральні якості, стосунки з іншими) [4]. Саме формування лідерської спрямованості особистості офіцерів є найважливішою задачею для психолого-педагогічної підготовки майбутніх офіцерів і вдосконалення лідерських якостей діючих офіцерів ЗСУ.

Поняття лідерства має складну і багатокомпонентну структуру. За даними багатьох досліджень іноземних і вітчизняних дослідників, офіцер повинен мати високий рівень компетентності у соціально-емоційній сфері групового життя. Для цього йому необхідно розвивати емоційний інтелект, комунікативні навички та здатність до співпереживання. Генеральний штаб ЗСУ характеризує лідерство (авторитетність) командира рівнем поваги до нього з боку усього особового складу і старших начальників, його здатністю ефективно впливати на підлеглих, для їх свідомого та добровільного

виконання визначених завдань [6]. Для досягнення бажаного рівня авторитету в військовому колективі важливе значення має здатність безпосереднього начальника до емпатії, як складової комунікативно-організаційного компоненту лідерських якостей офіцерів. Вченими доведено, що емпатія позитивно впливає на розвиток міжособистісних стосунків а також дозволяє надавати підтримку людині не тільки під час повсякденної діяльності, а і в екстремальних умовах, таких як бойові дії, військові навчання тощо.

«Кодекс честі офіцера» в свою чергу покладає на нього «особисту відповідальність за підлеглих, тому що їхнє життя довірив офіцерові Український народ. Командир гартує їх дух, моральні сили, веде за собою до досягнення перемоги. Справжній офіцер завжди поважає людську гідність і честь підлеглих. Він уміє підкорятися, не принижуючи себе, командувати, не принижуючи підлеглих» [7].

Виходячи з вищевказаного, офіцер сучасних ЗСУ має бути цілісною особистістю, здатною до постійного саморозвитку та самовдосконалення, з певним набором моральних якостей; його особистість має бути лідерські спрямована, що включає в себе навички вести за собою підлеглих, брати на себе відповідальність за них і мати достатній рівень емпатійних здібностей, що проявляються у співпереживанні, «здатності поставити себе на місце іншого», зацікавленості в покращенні морально-психологічного стану підпорядкованого особового складу і кожного підлеглого окремо.

Термін «емпатія» в психології був введений американським психологом Е. Тітченером в значенні «здатності відчувати (уявляти) себе в певних ситуаціях чи предметах». Це слово він «запозичив» з мистецької галузі, а саме калькував німецьке слово «Einfühlung», яке вперше було використане Т. Ліппсом в значенні «один із основних методів пізнання, розуміння мистецтва». Одне з перших визначень емпатії дав З. Фройд: «Ми враховуємо психічний стан пацієнта, ставимо себе в цей стан і намагаємося зрозуміти його, порівнюючи його зі своїм власним» [10].

В процесі вивчення емпатії науковцями не було прийняте одностайне визначення цього поняття. На основі тверджень Е. Тітченера та Т. Ліппса, В. Дільтей описав співпереживання, як творчий процес, який дозволяє особистості фантазувати та переживати різні життя. В. Шопенгауер вважав, що емпатія допомагає особистості перемогти свій егоїзм, для того, щоб зрозуміти іншого. На його думку, людина ототож-

нює себе з іншими, наповнюється їх переживаннями і намагається припинити страждання оточуючих, що наповнює її саму відчуттям задоволення та щастя.

Проте російський психолог В. Бойко вважає емпатію маніпулятивним механізмом, науковець зазначає, що емпатія може використовуватися людьми для впливу на партнера. Він стверджував, що істина емпатія може існувати тільки за умовами глибокої симпатії до іншої особи [1, с. 245]. Деякі науковці вважають емпатію емоційною здатністю реагувати на сигнали, що передають емоційний досвід іншого. Інші визначають, що емпатія – це поведінкова здібність, яка проявляється в альтруїстичній поведінці у відповідь на переживання чи проблеми іншого.

Наприклад, на думку Є. Ільїна, людина з високим рівнем здібності до емпатії набагато швидше здатна прийти на допомогу оточуючим, ніж людина, в якій ця здібність розвинута слабо. Тобто здібність до емпатії сприяє розвитку альтруїстичних проявів в поведінці особистості [3, с. 524].

Відомий фахівець із проблем емпатії М. Хофман стверджує, що емпатія зароджується в ранньому дитячому віці, коли моральні почуття ще відсутні. Він виокремлює два елементи емпатії, такі як розуміння стану іншої людини і його прийняття [9, с. 132]. Проте в своїх дослідженнях український психолог Л. Журавльова наполягає на тому, що розвиток емпатійних здібностей особистості – процес складний і непостійний, який може припинитися у будь-який момент. Науковець зазначає, що цей процес залежить від багатьох факторів: соціальних, вікових, індивідуально-психологічних, статевих відмінностей і багатьох інших чинників. [2].

Тож, проаналізувавши спроби зарубіжних і вітчизняних науковців різних історичних періодів дати визначення емпатії, ми прийшли до висновків, що емпатія – дуже складний і багатогранний феномен, що поєднує в собі здатність людини розуміти та приймати почуття іншого і намагання «полегшити долю оточуючих». Здатність до емпатії проявляється в ранньому дитинстві, проте її розвиток зумовлено багатьма факторами, зокрема залежить від індивідуально-психологічних чинників, оточення, вікових факторів та статевих відмінностей. Саме тому цей процес може припинитися у будь-який момент.

Стосовно проблеми розвитку емпатійних здібностей серед офіцерів Збройних сил України, можна говорити, що ця тема несправедливо недооцінена. Це обумовлено специфікою

військово-професійної діяльності, яка чітко регламентована статутними взаємовідносинами. «Життя за статутом» передбачає обов'язкове виконання всіх його вимог, і не передбачує ніяких рекомендацій стосовно налагодження міжособистісних відносин в військовому колективі. Проте, як показав досвід останніх років, Збройні сили України потребували в умовах негайного нарощення мобілізаційного ресурсу, що зумовило призов до лав українського війська осіб, з різними мотиваційними чинниками, різними ступенями життєвого досвіду, різними віковими групами. Це ускладнило безпосереднім начальникам і командирам налагодження дисципліни та міжособистісних взаємин в колективі: вони стикнулися з непокорю, ігноруванням армійської ієрархії, окремими проявами неповаги до дисциплінарних норм, слабкою мотивацією до служби. Для врегулювання цієї проблеми статутних норм виявилось замало. Виникла гостра необхідність в вивченні та формуванні лідерських якостей (в тому числі і емпатійності, як складової їх комунікативно-організаційного компоненту) у офіцерів ЗСУ, тому що військова служба покладає на офіцера-безпосереднього командира велику відповідальність за життя його підлеглих, де психологічний аспект має вагоме значення.

Нами було досліджено рівень емпатійних здібностей офіцерів одного з підрозділів, що мають в підпорядкуванні особовий склад за методикою В. Бойко «Діагностика рівня емпатійних здібностей». Ця методика визначає рівень емпатії особистості та відображає емпатійні канали, що сприяють її розвитку: «раціональний», «емоціональний», «інтуїтивний», «проникаюча здатність», «ідентифікація» та установки.

Всього було протестовано 20 осіб, серед них 18 чоловіків і 2 жінки. Результати опитування показали, що осіб з високим рівнем емпатійних здібностей немає. Високий рівень емпатії негативно впливає на особистість командира-начальника і заважає його військово-професійній діяльності. Особам з високим рівнем емпатії дуже важко давати негативну оцінку результатам роботи підлеглих, до того ж через свою високу емпатійність вони дуже часто враховують специфіку «конкретної ситуації до конкретних людей» і роблять багато виключень із правил, що є неприпустимим у військовому колективі. Оптимальним рівнем емпатійності для військового керівника є середній. Середній рівень емпатії мають 15 респондентів, що становить 75% від кількості опитуваних осіб. Цікаво, що у 9 офіцерів (в тому числі і 2 жінок) з середнім рівнем емпатійності провідни-

ми особливостями є розвинуті «інтуїтивний» канал, а також проникаюча здібність до емпатії. Це свідчить про здібність респондента бачити поведінку партнера, діючи в умовах дефіциту вихідної інформації про них, та спираючись на досвід, що знаходиться в підсвідомості, а також про можливість створювати атмосферу відкритості, довіри, душевності [8]. У 4 офіцерів з середнім рівнем емпатійності провідним каналом є «раціональний», який характеризує направленість уваги, сприйняття та мислення емпатуючого на сутність іншої людини – на його стан, проблеми, поведінку [8]. У 2 офіцерів провідною рисою емпатійності є здатність до ідентифікації – вміння зрозуміти іншого на основі співпереживання, постановки себе на місце партнера. В її основі лежить легкість, рухливість і гнучкість емоцій, здатність до наслідування [8].

Занижений рівень емпатійності мають 3 респонденти (15 %), а низький – 2 особи (10%). Вони проявляється в тому, що людина відчуває труднощі у спілкуванні, не вміє співпереживати, емоційно відгукуватися на почуття та не розуміє вчинків, які були скоєні під впливом душевних поривів [8]. Показники по всіх шкалах суттєво занижені, особливо виділяється шкала «установки», що свідчить про те, що людина намагається уникати соціальних контактів, вважає неприпустимим проявляти зацікавленість до іншої особистості та переконана себе спокійно реагувати на проблеми оточуючих. Такі установки суттєво зменшують діапазон емпатичного сприйняття [8].

Рівень емпатійності офіцерів

Виходячи із вищесказаного ми можемо зробити висновок, що значний відсоток офіцерів (25 %) мають занижений і низький рівень здатності до емпатії. Це може негативно впливати на їх побудову міжособистісних стосунків у ввіреному їм відділенні, а також на МПС підлеглих та, як наслідок, на їх боєздатність. Проте, науковцями доведено, що емпатійні здібності можна і важливо розвивати, тому доцільно провес-

ти корекційну роботу на розвиток цього важливого комунікативно-організаційного компоненту лідерських якостей з офіцерами, що отримали незадовільні результати даного тестування. Ми рекомендуємо розробити та провести тренінгову програму, учасниками якої будуть усі особи офіцерського складу, що мають у підпорядкуванні особовий склад. Залучення офіцерів з середнім рівнем емпатійності у цю діяльність є доцільним, тому що на початку тренінгу можуть виникнути труднощі з виконанням певних завдань у осіб з низьким рівнем емпатійності. Активність та зацікавленість перших буде слугувати прикладом для наслідування у покращенні своїх емпатійних здібностей. Тренінгова програма має містити інформаційні та практичні компоненти. На початку тренінгу важливо зазначити, що емпатійність є важливим компонентом в особистості лідера, необхідно розглянути її в рамках військово-професійної діяльності, визначити її позитивні та негативні риси, та обговорити доцільність цього прояву у побудові взаємовідносин із підлеглими. Що стосується практичного компоненту тренінгу, то тут важливо підібрати вправи, які сприяють розвитку різних каналів емоційності: «раціонального», «емоціонального», «інтуїтивного», «проникаючих здібностей», здібностей до ідентифікації та подолання установок, що заважають емпатії.

Далі ми наведемо приклади вправ для розвитку кожного каналу емпатії.

Для розвитку «раціонального каналу» ми пропонуємо вправу «Розуміння історії». Суть вправи полягає у тому, що під час ведення діалогу один з учасників попросить іншого подумати про когось, з ким він боїться спілкуватися через якусь причину. Далі перший учасник попросить назвати цю причину і спробувати зрозуміти, чому ця людина так себе поводить. Завершенням вправи буде аналіз які почуття ця людина викликає тепер, і як розуміння історії людини впливає на наші відчуття.

Розвитку «емоційного каналу» може сприяти «Емоційне слухання», суттю якого є діалог, де один розповідає те, що є для нього найваж-

ливішим в житті, а завданням другого є, відкинувши свої думки та переконання, вислухати та одним реченням описати сказане. Потім учасники міняються ролями і аналізують свої почуття у ролі слухача та оповідача.

«Інтуїтивний канал» розвивати складно, проте можливо. Для цього пропонуємо вправу «Розпізнавання емоцій та думок». Ця вправа виконується усією групою у колі. Перший учасник, розповідає про якусь свою дію, а наступний намагається вгадати з якою емоцією він це робить і так по колу.

Проникаючі здібності та ідентифікацію допоможуть розвинути будь-які рольові ігри, а подолати установки, які заважають розвитку емпатійності – розповіді з власного досвіду про те, як співчуття або просто участь інших допомагає при подоланні труднощів.

Особливість проведення таких тренінгів – невимущена атмосфера, де всі учасники знаходяться на рівних засадах, не звертаючи увагу на звання та займану посаду. Місце проведення такого тренінгу – зона рівності та взаємоповаги, саме при таких умовах можливе досягнення його мети.

Висновки. Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що найважливіша здатність особистості – її саморозвиток. В сучасних реаліях, в яких опинилися Збройні Сили України, формування лідерської спрямованості у офіцерів – є одною з важливих задач. Емпатійність – є одним з важливих комунікативно-організаційних компонентів лідерства. У офіцера керівника має бути сформований середній рівень емпатійних здібностей, що дозволяє створити максимально комфортний психологічний клімат у підпорядкованому відділенні, не порушуючи військової дисципліни. Проаналізувавши рівень емпатійності на прикладі одного з військових підрозділів, ми побачили, що не у всіх офіцерів він сформований достатньо, тому було запропоновано тренінгові вправи на його покращення. Також ми наголосили на важливості обізнаності учасників тренінгу стосовно емпатії, а також її розвитку з точки зору її різних компонентів. Для прикладу було запропоновано ряд вправ на розвиток кожного з них.

Література:

1. Бойко В. В. Енергія емоцій в спілкуванні: погляд на себе та інших. Москва: Інформаційно-видавничий дім «Філін», 1996. – 472 с.
2. Журавльова Л. П. Методологічні засади дослідження емпатії людини: Вісник Прикарпатського університету. Філософські та психологічні науки. Спец. Випуск, 2008. С. 152–155.
3. Ільїн Є. П. Емоція і почуття. Санкт-Петербург: «Пітер», 2007. 752 с.
4. Максименко С. Д. Загальна психологія. Київ: Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
5. Максименко С. Д. Психологія особистості. Київ: ТОВ «КММ», 2017. 296 с.
6. Наказ Генерального Штабу ЗСУ від 05.07.2018 №249 «Про затвердження Інструкції з оцінювання рівню авторитету і лідерства командирів (начальників) у Збройних Силах України».

7. Наказ Міністерства оборони України від 31.12.1999 року № 412 «Про Кодекс честі офіцера Збройних Сил України».
8. Райгородський Д. Я. Практична психодіагностика. Методики і тести. Самара: Видавничий Дім «БАХ-РАХ», 1998. 672 с.
9. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
10. Фройд З. Дотепність і її відношення до підсвідомого. Санкт-Петербург: «Азбука-классика», 2007. 288 с.

References:

1. Boiko, V. (1996). The energy of emotions in communication and look at yourself and others. Moscow.
2. Zhuravlov, L. (2008). Methodological bases of research of human empathy. Bulletin of the Precarpathian University. Philosophical and psychological sciences. Special issue. 152-155.
3. Ilin, E. (2007). Emotion and feelings. St. Petersburg.
4. Maksimenko, S. (2007). General Psychology. Kyiv.
5. Maksymenko, S. (2017) Psychology of personality. Kyiv.
6. Order of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine no 249 of July 05, 2018 "On approval of the Instruction on assessing the level of authority and leadership of commanders in the Armed Forces of Ukraine".
7. Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated no 412 of December 31, 1999 "On the Code of Honor of an Officer of the Armed Forces of Ukraine".
8. Raigorodsky, D. (1998). Practical psychodiagnostics. Techniques and tests. Samara.
9. Toftul, M. (2014). Modern dictionary of ethics. Zhytomyr.
10. Freud, Z. (2007). Wit and its relationship to the subconscious. St. Petersburg.

Irina Litvinenko

V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv, Mykolaiv, Ukraine

Anastasiya Pshenicina

V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv, Mykolaiv, Ukraine

SOME ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF EMPATHY CAPABILITIES IN OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Abstract. *The article is devoted to the problem of development of empathic abilities of officers of the Armed Forces. An officer of the modern Armed Forces must be a holistic personality, capable of constant self-development and self-improvement, with a certain set of moral qualities; his personality should be leadership-oriented, which includes the skills to lead subordinates, take responsibility for them and have a sufficient level of empathic abilities, manifested in empathy, interest in improving the moral and psychological condition of subordinate personnel and each subordinate individually. The concepts of personality, leadership and empathy as a communicative and organizational component of leadership qualities are covered. The level of empathy ability among the officers of a unit of a separate military unit is analyzed and recommendations for its increase are given.*

Regarding the problem of developing empathic abilities among officers of the Armed Forces of Ukraine, we can say that this topic is unfairly underestimated. This is due to the specifics of military-professional activities, which are clearly regulated by the statutory relationship. "Living by statute" implies the mandatory fulfillment of all its requirements, and does not provide any recommendations for the establishment of interpersonal relations in the military. However, as the experience of recent years has shown, the Armed Forces of Ukraine needed an immediate increase in mobilization resources, which led to conscription of Ukrainian troops, with different motivational factors, different levels of life experience, different age groups.

Empathy is one of the important communicative and organizational components of leadership. The chief officer must have an average level of empathic abilities, which allows you to create the most comfortable psychological climate in the subordinate department, without violating military discipline. Analyzing the level of empathy on the example of one of the military units, we saw that not all officers have formed it enough, so it was suggested training exercises to improve it. We also stressed the importance of awareness of the participants about empathy, as well as its development in terms of its various components.

Key words: *personality, personal orientation, leader, officer, empathy.*